

УДК 165.12:34

Ю. М. Дмитрієнко
кандидат філософських наук, член-кореспондент
Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності,
доцент інституту екології, здобувач-докторант Національної
юридичної академії імені Ярослава Мудрого

МІЖФУНКЦІОНАЛЬНА (РІЗНОЛІНІЙНА) ГНОСЕОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ДЖЕРЕЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ ДЕВІАЦІЙ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВОСВІТОГЛЯДУ

У зв'язку з найактуальнішою важливістю виявлення істинної природи девіацій правової свідомості для визначення оптимальних шляхів здійснення сучасних правопізнавальних процесів як типово ідентифікаційно-правових набуває особливої гостроти питання: що є гносеологією девіантної правосвідомості?

Давайте спробуємо відповісти на це питання, прослідковуючи за трансгресивною зміною функціональних характеристик тієї чи іншої актуальної моделі синергетичного руху рефлексивного пізнання як усвідомленого права, методологічно окреслити еволюційний характер методологічно-правового опосередкування соціально-світоглядних властивостей девіантної правосвідомості як системного, деструктурного, альтернативного явища маргінальних правових рефлексій і деструктивної форми (кризового типу) соціальної активності природної, ментально структурованої правосвідомості, з відповідними парадигмальними якостями ментально структурованих маркерів правової традиції (правова психологія, ідеологія та ін.) [1; 2].

У цьому аспекті малодослідженими є саме ті аспекти становлення типових обрисів джерельної парадигми гносеологічних можливостей української правосвідомості, яка є девіантною, що створюють гносеологічні константи правоідентифікаційного руху дійсності та детерміновані статичним змістом конкретно-історичного циклу соціальної активності правової свідомості.

У попередніх роботах нами досліджувались питання теоретичних проєкцій девіантної правосвідомості як різновидів маргінального соціального відбиття (В. О. Чефранов), але ще недостатньо зроблений акцент на виявленні гносеологічної природи девіантної правосвідомості, на що поки вітчизняна правова наукова думка недостатньо повертає увагу [1].

Давайте ж спробуємо розглянути деякі методологічні аспекти міжфункціональної різнолінійної гносеології девіантної правосвідомості у контексті джерельної парадигми девіацій посттоталітарного синергетичного правосвітогляду як єдиної гносеологічної константи правового і законодавчого руху у контексті виявлення загальнометодологічних розвиткових детермінант історичного права і законоруху.

Відповідно будемо розглядати синонімічні з нашими різні джерела теоретичного становлення синергетичних детермінант девіантної правосвідомості

у плані еволюційно-трансформаційної динаміки сучасних посттоталітарних суспільств, їх законодавчо-правової бази.

Думаємо, що дослідження міжфункціональної різнолінійної гносеології девіантної правосвідомості у джерельній парадигмі посттоталітарних девіацій синергетичного правосвітогляду буде оптимально сприяти раціональному розв'язанню важких проблем і завдань посттоталітарного правобудівництва і правовідбиття, а також служити певною теоретичною основою для подальших досліджень проблем посттоталітарних правових рефлексій як рефлексій правової свідомості.

Давайте пригадаємо: ментально структуровані властивості правових рефлексій як маркерні атрибути парадигмальних правових проєкцій девіантної правосвідомості спроможні, за дослідженнями автора, виявлятися та легалізуватися через неформальну, ментально структуровану спадкоємність вітчизняної етнотрадиції (= національної самосвідомості), яку можна прослідкувати за зміною функціонального статусу корелятивного використання правової культури як "робочого" правоідентифікаційного середовища (інструменту) **хаотичного гносеологічного вимірювання** та оцінки детермінаційних дефініцій, корелятивних можливостей як важливих трансгресивних процесуально-якісних параметрів будь-яких рубіжних правозмін у контексті синергетичних детермінант позитивного історичного трансформаційного руху девіацій правової свідомості [3; 2].

Під синергетичними детермінантами позитивного історичного трансформаційного руху девіацій правової свідомості розуміємо ті детермінанти, які мають своїми витокami світоглядні нелінійні телеологічні кореляції самоорганізаційного розвиткового руху процесуального права — маргінальних правових рефлексій як рефлексій посттоталітарної правосвідомості — *складних циклічних, хвилюподібних, відкритих, нерівноважних ідейно-світоглядно-ідентифікаційних систем проєктивного сприйняття правової смислопокладеності пізнання, виходячи з правової ідейності буття*, що методологічно існують у правокультурних середовищах, визначаються його функціями і описуються засобами традиційного математичного і нетрадиційного комп'ютерного формалізму у соціологічних моделях виміру, легалізації та кореляції конкретно-історичної правової реальності (С. І. Максимов). Основними засадами синергетичних детермінант позитивного історичного трансформаційного руху девіацій правової свідомості, або синергетики як філософської теорії, або теоретичної філософії є методологічно-функціональна спільність сталих, модельних закономірностей розвитку праворефлексивних об'єктів усіх рівнів, матеріально чи духовно зорганізованих домінантних структур правових рефлексій, з точки зору їх функцій як функцій законів правових структур свідомості, глибинного правосвітоглядного взаємозв'язку правового хаосу (випадковості) і правового порядку (необхідності), правової нелінійності як функціональної достатності міри хаосу і порядку як міри релевантної асиметрії та опозиції дизфункції хаосу та функції порядку) в широкому їх розумінні (кінцева множина варіантів, незворотність тощо), системності, цілісності світу, який самоорганізується [4].

Спробуємо розглянути початковий генезис (передісторію) створення синергетичного правосвітогляду і правового світобачення у традиційно лінійних моделях осмислення природи світоглядного пізнання як усвідомленого правовиміру і як осягнення синергетичними можливостями пізнавального руху несинергетичного світобачення, соціально-правового розвитку прогресивними світовими дослідниками як типово правового (А. А. Козловський).

Думаємо, що розгортання схеми початкової лінійної позитивної інтерпретації синергетичної природи девіантної правосвідомості можна прослідкувати за тими чи іншими джерелами творення та видозміни науково-теоретичних рефлексій з нетипово синергетичних зразків авторського світобачення (але типовосинергетичного за правопізнавальними властивостями) такими вченими як Л. І. Гумільов, П. Сорокін, У. Ростю, А. Теффлі, А. Ахієзер, Н. Д. Кондратьєв та інших у типово синергетичні, які, як представники перехідних рубіжних часів за типом посттоталітарних, що розвиваються, як доведено у останніх дослідженнях, за синергетичними закономірностями та детермінантами, і за своїми, фактично, різнолінійними, але єдиноспадковими точками зору, формували типово синергетичне світобачення на прикладах системного аналізу рубіжних змін у лінійній площині розгортання буттєвих процесів пізнання як права (А. А. Козловський) — оптимально адекватні синергетичним закономірностям соціальної еволюції як доміантним за посттоталітарних часів [1; 3].

У цьому плані не може не привернути увагу теоретична позиція Л. І. Гумільова про загальний для соціальної природи та історії характер соціального етногенеза як типово правового, який є чотирифазним (чотирицикловим) спадковим процесом, у нашому контексті, процесом світоглядно-культурного творення праворефлексивної еволюції певного етносу (географічна територія), ландшафту (державних кордонів) і культури (часо-просторової конфігурації правових рефлексій етносу як рефлексій правової свідомості) як ментального субстрату, змісту і духовно-матеріальної форми конкретно-історичної правової свідомості — конкретно-історичного еволюційного циклу певної неформальної, ментально структурованої спадковості правової свідомості як типово історичної. Цей процес виникнення, підйому, упадку і помирання етносу є процесом, здійсненим за традицією ідейно-світоглядної парадигми ментальних рефлексій світовиміру як типово правового.

Нас буде цікавити введений ним у науковий обіг новий параметр нетрадиційного виміру етнічної, етнічно-правової рефлексії історичного розвитку — пасіонарність, або синергетична модель становлення (рефлексивного виміру, правовиміру) етнічної історії, яка інтерпретує її еволюційні, синергетично детерміновані трансформації. Думаємо, що гумільовська пасіонарність у нашому контексті світоглядно резонує з конкретно-історичним циклом соціальної активності правосвідомості, презентуючим конкретно-історичну, як правило, неформальну, ментально структуровану її спадковість, яка актуально знаходить своє завершене здійснення у правокультурних середовищних властивостях, можливостях і перспективах етносу [5]. Є підстави, за нашою думкою,

інтерпретації пасіонарності і як еволюційної спадкоємності правової свідомості — певну сукупність конкретно-історичних, ідеологічно структурованих циклів спадкоємності правової свідомості, але це вимагає додаткових пояснень.

Світоглядно резонують з гумільовською пасіонарністю культури Петирима Сорокіна. Так, Петирим Сорокін у “Кризисі нашого віку” методологічно розвиває типово синергетичну ідею про три види фундаментальних культур в історії людства: релігійної, проміжної, матеріалістичної (уточнення перекладу з англійської В. Сербіна) [6]. В основі першої, за Сорокіним, є старотрадиційні уявлення про бога як всепроникаючу реальність, якій підвладне земне існування людини (наприклад — європейське середньовіччя). Третя заснована на протилежному принципі: єдиною реальністю у світі є та, яку можуть сприйняти наші органи чуттів (прийнята після християнської “релігійної” культури і продовжується зараз). Друга культура поєднує риси першої і другої культур. За дослідником, зміна кожної культури (у т. ч. і правової як підсистеми-підструктури світового феномену культури) супроводжується її деградацією, розпадом і з’явленням паростків нової майбутньої культури. Сорокін ідентифікує стадії (у нашому звучанні “цикли” соціальної активності правосвідомості) переходу від однієї культури до іншої: кризис-крах (загибель)-очищення-переоцінка цінностей-відродження (*crisis-ordeal-catharsis-charisma-resurrection*). Як бачимо, можна заключити, що обидва дослідники світоглядно наближались до ідеї циклів соціальної активності різних видів культур, їх зміни, як вироблення загального теоретичного розуміння зміни лінійного принципу історичної трансформації пізнавальних процесів соціальної природи на нелінійний принцип еволюційного руху правового буття. Але ані М. Гумільов, ані П. Сорокін, думаємо, не намагались принципово створити строгу універсальну методологію теоретичних розмірковувань або, як мінімум, мати за мету виокремлення якимось чином єдиної типової методології здійснення і аналізу як власних, так і інших, типово наукових розмірковувань з приводу зазначених проблематик, хоча за внутрішньою логікою методологічних аргументацій можна певною мірою прослідкувати намагання до цього.

Наступний відомий дослідник У. Ростоу з його п’ятьма стадіями економічного росту, А. Теффлі в есе “Третя хвиля” та багато інших вчених репрезентують у власних теоретичних розмірковуваннях аналогічний синергетизований, циклоподібний, хвилюподібний рух соціальної матерії у рамках концепції індустріалізму зокрема. За А. Теффлі, наприклад, здавна методологічно осмислювали перехід від одного етапу історичного руху до іншого у формі хвилювих сплесків: перша хвиля рефлексує аргарну цивілізацію, друга — промислове суспільство, третя — інформаційне суспільство (квантова концепція прогреса). Істотною відмінністю наукових положень Теффлі від концепцій Гумільова та Сорокіна є те, що він змістовно розуміє еволюцію **соціальних рухів у типово правові** (а звідси і соціальну природу права) з розвитком індустріальних цивілізацій. Так, за його міркуваннями, у доіндустріальному суспільстві соціальні рухи виникають переважно у сфері споживання, у індустріальному — у сфері виробництва, у постіндустріальному або інформаційному — знову у сфері

споживання, тобто соціальний розвиток концептуально пов'язується з правовим розвитком сфери виробництва і споживання як збільшенням рольового значення статусних характеристик суб'єктів суспільного (соціального) руху з неправових у бік типово правових. Знову ж таки, прогресивний розвиток цивілізацій здійснюється за своєрідними ступенями, девіаційними циклами серйозного усвідомлення потреб і вимог цивілізованого розвитку, які у будь-якій повнозавершеній правовій реалії не можуть не бути типово неправовими, світоглядно не відбитими у циклах соціальної активності конкретно-історичного усвідомлення дійсності з типово неправових зразків до типово правових.

А. Ахієзер у роботі "Россия: критика исторического опыта" розвиває гіпотезу "історичного маятника" [7]. Вчений, виокремлюючи історичні етапи соціального руху, що за нашим контекстом у завершеній розвитковій стадії є типово правовим, світоглядно відбитим у конкретно-історичних циклах соціальної активності правової свідомості та її спадкоємності, вважає, що природа зміни історичних циклів пов'язана з природою масових моральних змін, які знаходяться в основі масової поведінки людей, тобто вже безпосередньо наближається до істинного методологічного розуміння історичної трансформації соціального розвитку як типово праворефлексивного, такого, що має методологічно-функціональні доміанти рефлексій правової свідомості, зумовлених парадигмальними якостями ідейної світоглядності неформальної, ментально структурованої спадкоємності правової свідомості.

Відомий дослідник Н. Д. Кондратьєв, розглядаючи тривалі (50-60 рр.) хвилюподібні економічні коливання (на прикладі соціологічної інтерпретації динаміки змін товарних цін, відсотків на капітал, відсотків бізробітних та ін.) обґрунтовує правомірність екстрополяційного перенесення з природознавства не лише в економіку ідеї необоротних і оборотних (зворотних-незворотних, скінченних-нескінченних, протяжних-тривалих) процесів, але й у будь-які відкриті, складнозоровані системи. Дослідник, фактично, пропонує обов'язкове розмежування будь-яких "динамічних розвиткових процесів" на еволюційні (інакше неповторні, або незворотні) та історичні (хвилюподібні, повторні, або зворотні) [8].

Будемо розуміти, звідси пролонгативно йдучи за розвиваючими ідеями та спадкоємною логікою наведених прикладів торетико-філософічних розмірковувань, під еволюційними або незворотними правовими, праворефлексивними процесами та змінами соціальної (теоретичної, наукової та ін.) реальності ті, які за відсутності різких потойбічних, традиційно зовнішніх, пертурбаційних і стохастичних впливів вільно (непримусово) протікають у строго визначеному, як правило, на ментальній основі, одному і тому ж напрямку (руху).

Під хвилюподібними історичними (зворотними) правовими, праворефлексивними процесами будемо розуміти ті, які у кожному розвитковий момент мають (можуть мати) як "свій" власний, так і "примусовий" конкретний векторний напрямок руху та відповідно до цього постійно або перманентно змінюють його, але при цьому будь-яке правове явище, процес, знаходячись

у певний правовий момент у відповідному стані, може змінювати його, згодом, врешті-решт, за певних корелятивних втручань може знову повернутися до вихідного стану.

Аргументовно правомірним буде у нашому контексті використовувати моделі ідеографічних (описових) та номографічних (узагальнюючих) методів вивчення феномену девіантної правосвідомості як актуальні способи аксіологічного виявлення соціальної динаміки зворотних та незворотних правових процесів, явищ, актів як зворотних зв'язків у тканині різнотипових неправових-правових девіацій різних лінійних типів за моделлю, наприклад, Н. Д. Кондратьєва.

Характеризуючи ступені аксіологічного висвітлення типової сутності незворотності і зворотності будь-яких процесів, Н. Д. Кондратьєв вважає, що ідеографічна позиція виключає, тоді як номографічна, навпаки, зумовлює еволюцію як закономірний процес творення актуальних структурних зв'язків правової свідомості як **функціональної структури правових рефлексій**. Але водночас і як зворотні, і як незворотні розвиткові процеси однаково розглядаються лише тільки з номографічної точки зору. Н. Д. Кондратьєв, навіть, намагається функціонально адаптувати цю ідею у номографічному зрівнянні, але аналіз цього зрівняння виходить за межі завдань статті.

Ідейно трансформуючи різні науково-теоретичні концепції, філософсько осмислені у правовому відношенні як пізнавальному праві (А. А. Козловський), зокрема методики пізнавального мислення Н. Д. Кондратьєва, у конкретно-історичне формування певного інструментально-світоглядного субстрату і основи "технологічних" основ нашого міждисциплінарного методологічно-правового дискурсу, зауважимо, що істотна ознака правової зворотності за аксіологією пізнання як права (А. А. Козловський) у плані екстраполятивної гносеології праворефлексивної міжфункціональності, наприклад, феномена економіки як завершеного правового стану певних економічних відносин "не має справи" зі становленням правового стану одного і того ж правового суб'єкту, у нашому контексті, як первинного суб'єкту (фізичної особи) правосвідомості. Підводячі теоретичні висновки аргументовним доказам **методологічної типовості** експериментально повторювальних прикладів зворотного руху, Н. Д. Кондратьєв теж спочатку орієнтується на маятниковий рух еволюції природно-матеріальних процесів, надаючи йому певних рис універсальної амбівалентності чи маргінальності. Думаємо, у такий спосіб можна уявити також і посттоталітарну трансформацію еволюційного руху правової системи.

Дозволимо собі лише законстатувати два методологічних зауваження Н. Д. Кондратьєва, які будемо використовувати стосовно до світоглядної транскрипції еволюційної трансформації правової системи. Так, Н. Д. Кондратьєв вважає, що методологічна ідентифікація структурно-системних елементів нерівноважних складних відкритих систем та їх компонентів, які піддаються хвильоподібним, зворотним змінам, дає можливість відтворити та зрозуміти певну зразкову модельну трансформацію народного господарства в цілому у процесі його еволюції. Дослідник також вважає, що при вивченні та поясненні

зворотних процесів як процесів творення зворотних зв'язків необхідно урховувати також і властивості самих зворотних процесів та навпаки [8].

Таким чином, використовуючи світоглядну резонансність і правову редуktivність існуючих поліфонічних ідей щодо природи зворотності-незворотності процесів історико-еволюційного розвитку, типову резонансність різних теоретико-методологічних ідей Н. Д. Кондратьєва з іншими синергетичними уявленнями про природу девіантних рефлексій пізнання як права (А. А. Козловський) (також і девіантних праворефлексій) зокрема, наголосимо на синергетично-синтетичній сутності природи девіантної правосвідомості як соціологізованого критерія виміру ментальної щільності правової процесуальності перехідної (кризової, девіантної) моделі циклічності соціальної активності посттоталітарної динаміки спадкоємності правової свідомості та як міри ментально структурованої праворефлексії соціально-правової реальності як первинними (фізичними особами), так і вторинними (юридичними особами) суб'єктами правосвідомості (рівно і між первинними та вторинними суб'єктами правосвідомості). Цикли соціальної активності спадкоємності в правосвідомості, у свою чергу, спроможні, за нашою думкою, через правову культуру, функціональне синергетичне середовище творення еволюційних векторів розвитку правових рефлексій як рефлексій правової свідомості, ідентифікувати корелятивну можливість використання її (спадкоємність) як дієвий оптимальний чинник трансгресивних правозмін, правоусвідомлень за певними моделями соціологічних схем соціальної діагностики.

Саме у функціонально-ролевантній комунікації між первинними і вторинними суб'єктами девіантної правосвідомості, пов'язаної з науково-теоретичними, філософсько-правовими як методологічно-правовими пошуками звичайних, "позитивних" шляхів традиційного розв'язання проблем правових рефлексій рубіжних або осьових часів як типово правоусвідомлених, у нашому контексті за умов перехідного, кризового пострадянського правобуття, спроможна виявлятися міжфункціональна (різнолінійна) гносеологія девіантної правосвідомості у різноджерельній парадигмі правових і законодавчих девіацій синергетичного світогляду, а також синергетичного пізнання як права (А. А. Козловський).

Сутність цієї міжфункціональної (різнолінійної) гносеології девіантної правосвідомості полягає, таким чином, у синергетичній детермінантності граничного світоглядного пізнання (від правового світогляду) у комунікативних архетипах посттоталітарних правових рефлексій ідейної природи (до ідеї права) правового усвідомлення соціальних реалій, здійсненого соціологічними засобами соціальної діагностики і національної соціалізації процесуального права як правової свідомості.

Думаємо, що створення оптимальних моделей соціологічних засобів соціальної діагностики сучасних правових пізнавально-рефлексивних процесів як типово правоусвідомлених може стати новим актуальним завданням не тільки для правової науки, але і серйозним завданням для соціології, філософії, історії, математики, інших дисциплін міждисциплінарного спрямування.

Література

1. Дмитрієнко Ю. М. Проблема цивільних процесуальних правовідносин у контексті української правосвідомості // Проблеми цивільного права та процесу в правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ: Матеріали конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна. — Х.; Донецьк, 2003. — С. 28–36.
2. Дмитрієнко Ю. М. Актуальні проблеми девіантної правосвідомості в контексті підготовки фіхівців інтелектуальної власності // Проблеми підготовки фахівців з інтелектуальної власності: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. — К., 2003. — С. 19–27.
3. Дмитрієнко Ю. М. Повгородцев П. І. та Ільїн І. О. про правову свідомість як форму правової держави // Російській копетитуціоналізм і сучасні тенденції розвитку правової системи (до 10-річчя російської Конституції): Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. — Белгород, 2003. — С. 12–22.
4. Коржешко В. В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: Монографія. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — С. 159.
5. Гумилев Л. И. Эпогезис и биосфера земли. — М., 1980.
6. Сорокин П. Кризис нашего века // Независимая газета. — 1983. — 16 июня.
7. Ахизер А. С. Россия: критика исторического опыта // Общественные науки. — 1982. — № 6. — С. 76–77.
8. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики // Экономика. — М., 1989. — С. 57–59.
9. Дмитрієнко Ю. М. Проблеми девіантної правосвідомості у контексті українського соціально-економічного розвитку // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку у пострадянському просторі: Матеріали Міжнар. теорет. конф., 17–19 квітня 2003. — Х., 2003. — С. 82–90.
10. Дмитрієнко Ю. М. Девіантна правосвідомість як типова альтернативна маргінальна праворефлексивна цінність // Життєві цінності студентства на початку ХХ століття: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2003. — С. 51.

УДК 340.111.5

О. І. Харитонова
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного та фінансового права ОНЮА

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВОВІДНОСИН

Проблема дослідження правовідносин є однією із найскладніших як у загальній теорії права, так і у галузевих науках. На всіх етапах розвитку юридичної науки їй приділялася пильна увага з боку науковців. Розробкою загальнотеоретичних питань займалися Р. О. Халфіна, Ю. К. Толстой, О. С. Юффе, С. С. Алексєєв, В. А. Тархов, М. Г. Александров, С. Ф. Кечек'ян, Ю. Г. Ткаченко, В. Н. Протасов, М. С. Строгович, Ю. І. Гревцов та ін. Крім того, в кожній з галузей було зроблено спроби визначити специфіку правовідносин, котра зумовлюється предметом та методом правового регулювання [1].

Визначення поняття та правової природи правових відносин має велике значення для аналізу специфіки цих відносин у галузях права, зокрема, у адміністративному праві, сферою дії якого охоплюються відносини у галузі публічного права.

У російській дореволюційній фаховій літературі правове відношення розглядалося здебільшого як суб'єктивне право, реалізація якого забезпечується